בית קברות מהתקופה הפרסית ושרידים מהתקופות הרומית המאוחרת, הביזנטית, העבאסית והצלבנית במתחם בית החולים הצרפתי, יפו

איילת דיין, יוסי לוי וגלית סמאורה־כהן

מבוא

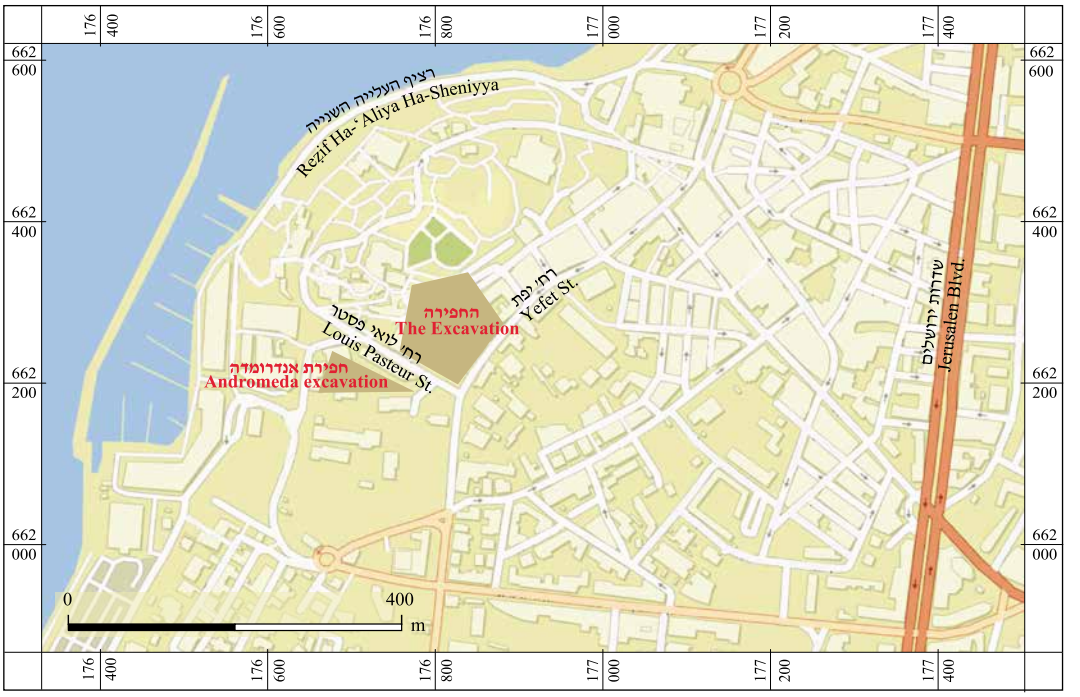
בחודש מרס 2011 נערכה חפירת הצלה ביפו, במתחם בית החולים הצרפתי על שם סנט לואי (נ״צ 45–824/662205–176777; איור 1; דיין ולוי 2012).[1] מתחם בית החולים הצרפתי ממוקם בפינת הרחובות יפת ולואי פסטר, בחלקה הדרומי־המזרחי של יפו העתיקה, למרגלות תל יפו, במרחק של כ־150 מ׳ משער רעמסס המתוארך לתקופת הברונזה המאוחרת (לוי תש״ס). האתר ממוקם בגובה של כ־25 מ׳ מעל פני הים, במרכזה של שלוחת כורכר צרה, דמוית חצי סהר, המשתפלת לדרום־מערב.

בשטח שנחפר (כ־1500 מ״ר) נחשפו קברים בנויים ומערות קבורה, שרידים אדריכליים, מתקנים בנויים וחציבות בסלע מהתקופות הפרסית, הרומית המאוחרת, הביזנטית, העבאסית והצלבנית. החפירה נערכה בעונת החורף, ובשל הסיכון הכרוך בחפירה מתחת לסלע כורכר פריך, נאלצנו להסיר את תקרות מערות הקבורה. פעולות הפיתוח פגעו בשרידים הקדומים וגרמו לערעור יציבות סלע הכורכר. לא אחת נגרם נזק בלתי הפיך לקברים, ובכמה מערות שרד רק המפלס התחתון של אולם הקבורה (למשל קברים T7, T17 ו־T18).

בתקופה הפרסית, במאות הו׳–הד׳ לפסה״נ, הייתה יפו תחת שליטתה של השושלת האחמנית, והמלכים הווסלים של צידון שלטו בה. בכתובת אשמנעזר, מלך הצידונים, כנראה מהמאה הה׳ לפסה״נ, נכתב שאדון המלכים, מלך פרס, נתן לו במתנה את יפו ואת דור (קפלן 1992: 586). בתקופה זו הייתה יפו חלק מאזור השרון, ולא חלק מפלשת, כפי שהיה בתקופת הברזל (Fantalkin and Tal 2008:247–248; Burke 2011:74), והיא התפתחה כעיר פיניקית, קוסמופוליטית.

---

[1] את החפירה (הרשאה מס׳ A-6093), מטעם רשות העתיקות ובמימון LLC יפת 36, ניהלו המחברים, בסיוע פליקס וולינסקי, דייגו ברקן, משה עג׳מי, מרק מולוקנדוב, לימור תלמי, ליאור דרזנר, טל גרינולד, אנג׳לינה דגוט, אביבה בושנינו, חן בן־ארי, סוניה סושילוב, יואב ארבל, רנה פורסטני, כארם סעיד, מרוואן מסארווה, דור גולן, אלכסנדר גליק, ליאור ראוכברגר, ישראל קורנפלד, עבדאללה מסארווה, פולינה ספיבק, פטר גנדלמן, ליאת נדב־זיו, רועי עסיס, ליאור גולן, עמית שדמן, אלה ירושובץ, אלירן אורן, רון טואג, איתי טחן, רונית לופו, אלי ינאי, סעיד עבד אל־סאלם, חגית טורגה, אריולה יקואל, ענאן עזב, יוסי אלישע, זינה רוזנבליט ועומרי דנציגר (ניהול שטחים), חגית אשכנזי ונטלי בשוקביץ (רישום), יוסי לבן, ראאד אבו חלף, אלי בכר ויוני עמרני (מנהלה), ואדים אסמן, מנדל קאהן, מרק קונין ויעקב שמידוב (מדידות), נטליה זק ועינב דרימר (שרטוט), אסף פרץ (צילום שטח), אמיר גורזלזני (בטיחות וצילום שטח), בני עג׳מי (בטיחות), יפתח זהבי (קב״ט), יוסי נגר וורד אשד (אנתרופולוגיה פיזית), לאה די סגני (קריאת הכתובת ביוונית), בריג׳יט אונונה (כלי זכוכית), אדריאן גנור (רפאות כלי זכוכית), אלונה רובין (ציור כלי זכוכית), פטר גנדלמן וחגית טורגה (ממצא כלי חרס), אולגה שור (רפאות כלי חרס), מרינה שויסקיה (ציור כלי חרס), קלרה עמית (צילומי סטודיו), רעיה ויניצקי (ניקוי מתכות), כמיל סארי (מטלורגיה), נוהא סעיד אגא (ארכיאוזואולוגיה), ניצן עמיתי־פרייס (פך נושא כתובת) וענבר קטלב (קונכיות). כן סייעו בוריס אנטין, שלמה אשכנזי, דני נעמני ויאיר רחמים.

איור 1. מפת איתור (© כל הזכויות שמורות למרכז למיפוי ישראל; הודפס בהיתר המרכז למיפוי ישראל).

שרידים מהתקופה הפרסית ביפו נחשפו בחפירות קפלן בשטח A, שכבה II, שבפסגת התל. צוף (Tsuf 2018:58–68), שפרסמה את ממצאי חפירותיו, זיהתה שני שלבים מהתקופה הפרסית: שלב קדום, מאמצע המאה הו׳ עד המאה הה׳ לפסה״נ, שאליו שייכים חלקים מקיר ביצור שנבנה בסגנון בנייה צידוני מאבני גזית מכורכר מקומי בשיטת ראש ופתין, ובורות, ובהם שברי כלי חרס; ושלב מאוחר, מהמאה הה׳ עד אמצע המאה הד׳ לפסה״נ, ובו שני מבנים (M ו־N), השייכים כנראה למתחם גדול אחד ששימש מחסן צידוני לסחורה שהגיעה מנמל יפו (Tsuf 2018:65). מתחם M נבנה בשיטת בנייה צידונית מובהקת, המשלבת אומנות גזית ומילוי של אבני גוויל, והוא רוצף במרצפות אבן רבועות. בחפירותיהם של הרצוג (Herzog 2008) ופיילשטוקר וברוק (Peilstöcker and Burke 2011) נמצא שבתל יפו היו מבנים נוספים בנויים מאומנות גזית ומילוי של אבני גוויל קטנות, ששימשו חדרי אחסון וחדרי מלאכה. במתחם גנור, שממזרח לתל יפו, נמצא מבנה איתן מהתקופה הפרסית שחדר את סלע הכורכר והיה כנראה מבנה ציבור; לטענת החופרים, היישוב מהתקופות הפרסית וההלניסטית הקדומה ביפו היה מתוכנן היטב, והיו בו מבנים גדולים ששימשו מבני ציבור (פליישטוקר וברוק 2009). תמונת ההתיישבות במישור החוף בתקופה הפרסית מלמדת אף היא, שיפו הייתה מטרופולין אזורי שסביבו התקיימו יישובים כפריים קטנים, ומחוץ לו — ערים ומצודות, כגון אפולוניה־ארסוף ותל מיכל בצפון, ותל יעוז, יבנה־ים ואשדוד בדרום (Fantalkin and Tal 2008:252). נראה שבית הקברות הנרחב שנחשף בחפירה זו שירת את יפו ואת סביבתה בתקופה הנידונה.

החפירה

בשטח שנחפר (1483 מ״ר) נחשפו קברים, שרידי ארכיטקטורה, מתקנים וחציבות בסלע הכורכר. הממצאים מתוארכים לתקופות הפרסית, הרומית המאוחרת, הביזנטית, העבאסית והצלבנית, והם יתוארו להלן לפי תקופות (לרשימת הלוקוסים, ר׳ נספח 1).

התקופה הפרסית

נחשפו 14 מערות קבורה (T1–T5, T7–T10, T17–T19, T22, T23; 2.0 × 3.0 – 2.5 × 4.0 מ׳; תכנית 1) חצובות בסלע הכורכר, שהגישה אליהן הייתה דרך פיר אנכי. תקרותיהן של חלק מהמערות קרסו במהלך חשיפת פני השטח בכלי מכני. חלל המערות הכיל מילוי של חול כורכר ושברי סלע כורכר. בקרקעית המערות נמצאו שברי כלי חרס וכלים תמימים, בעיקר פכיות ונרות, המתוארכים לאמצע המאה הה׳ – אמצע המאה הד׳ לפסה״נ (ר׳ Gendelman, this volume; Gendelman and Dayan, this volume). כן נמצאו שתי חציבות (F6, F44), ובהן שברי כלי חרס מהתקופה הפרסית.

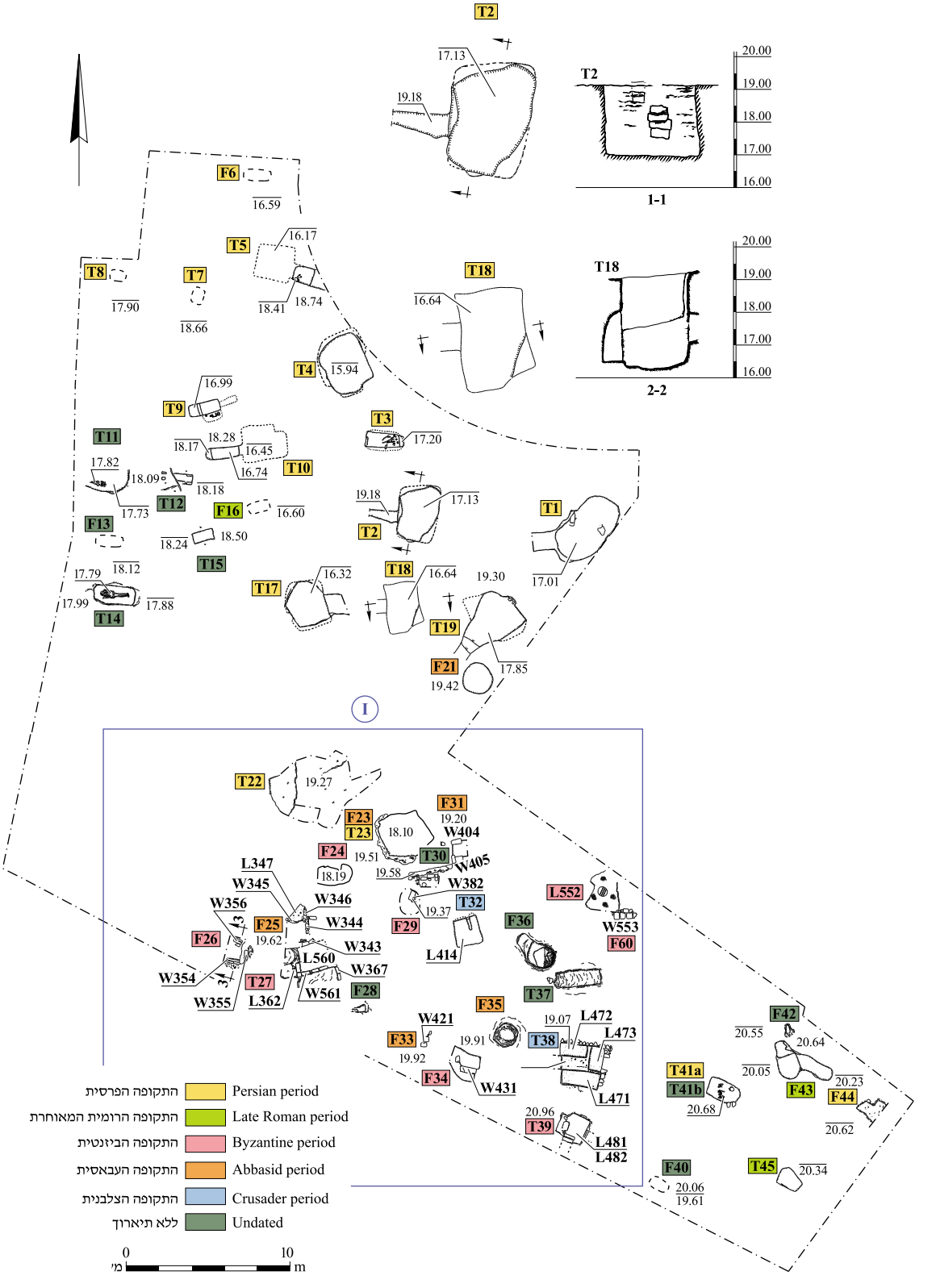
מערה T1. נמצאו חלל המערה (2.5 × 4.5 מ׳; איור 2) וחלק מפיר הכניסה. תקרת המערה קרסה, ובקרקעיתה נמצאו שברי כלי חרס, ובהם כלי תמים, המתוארכים לתקופה הפרסית (ר׳ Gendelman, this volume: Fig. 1:3, 4, 10, 21). כן נמצאו עצמות אדם שלא בארטיקולציה, כנראה פרט בוגר ושני ילדים (ר׳ Nagar, this volume).

מערה T2. נמצאו חלל המערה (2.5 × 3.5 מ׳; תכנית 1: חתך 1–1; איורים 3, 4) ופיר הכניסה. תקרת המערה קרסה, ובקרקעיתה נמצאו שברי כלי חרס מהתקופה הפרסית (ר׳ Gendelman, this volume: Fig. 4:4), עצמות בעלי חיים (ר׳ אגא, כרך זה) וצמיד מברונזה (ר׳ סארי, כרך זה: איור 2:1). בחלק הצפוני של המערה נתגלו עצמות של פרט צעיר, שלא בארטיקולציה (ר׳ Nagar, this volume), ובחלקה הדרומי נתגלו עצמות של פרט נוסף, בוגר (ר׳ Nagar, this volume).

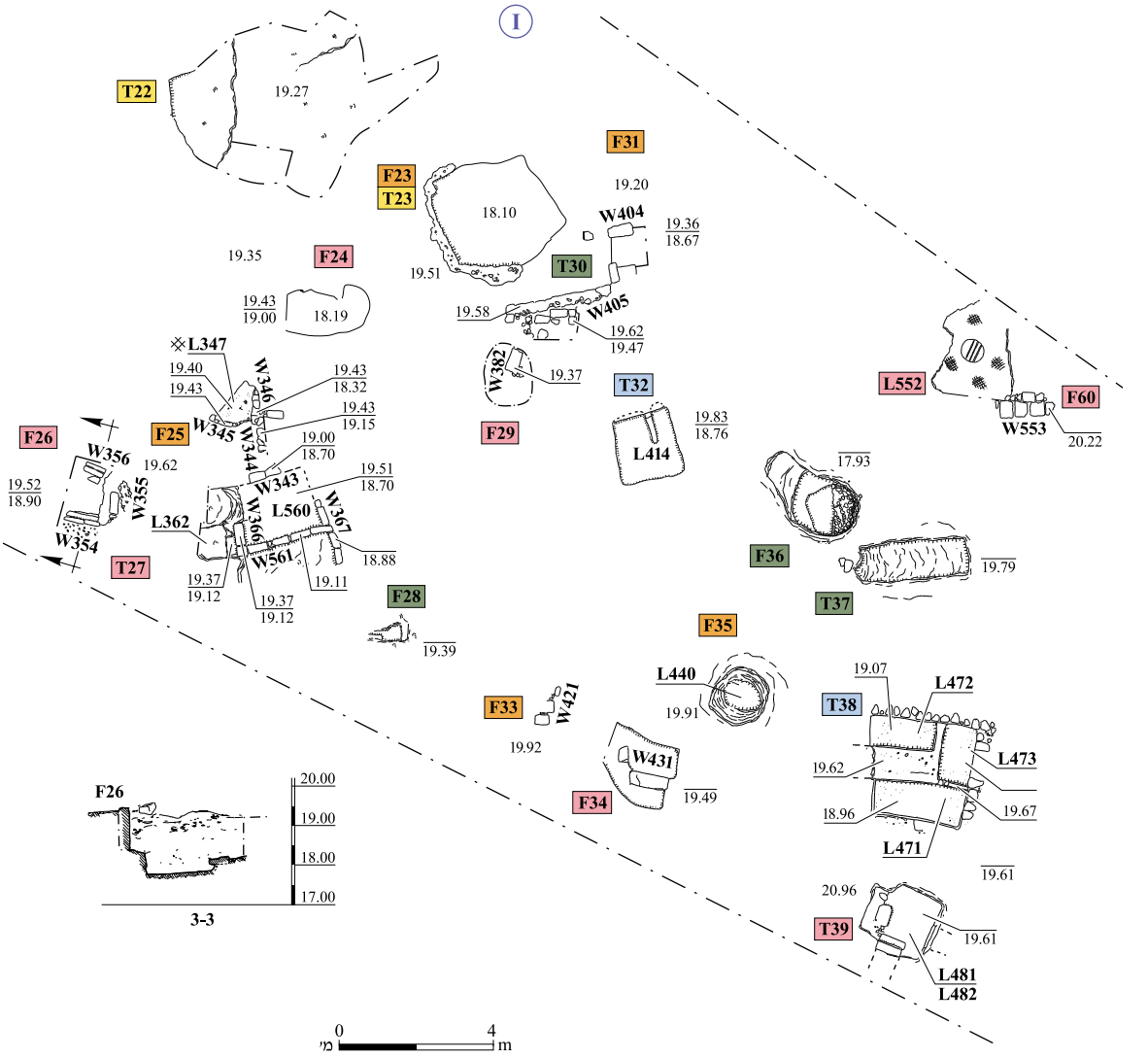
מערה T3. על קרקעית המערה (1.0 × 2.5 מ׳; איורים 5, 6), שתקרתה קרסה, נמצאו פכית חרס ובקבוק בהט (ר׳ Gendelman, this volume: Figs. 1:20; 4:7) ומרית מברונזה (ר׳ סארי, כרך זה: איור 6:1) לצד שלוש קבורות ראשוניות של ילד, של אישה ושל גבר. כן נמצא פרט נוסף, שלא בארטיקולציה, כנראה צעיר (ר׳ Nagar, this volume).

איור 2. מערת קבורה T1, מבט לצפון־מזרח.

תכנית 1. תכנית וחתכים.

תכנית 1. (המשך).

מערה T4. בחלל המערה (2.5 × 3.5 מ׳) נמצא מילוי, ובו עצמות אדם (ר׳ Nagar, this volume), לצד כלים תמימים (ר׳ Gendelman, this volume: Figs. 1:12–19, 22, 23; 2:1–3, 6). כן נמצאו אבן דמוית חרפושית מקרניאול, שקישטה טבעת (ר׳ Gendelman, this volume: Fig. 4:9), ושבר של חפץ ממתכת דמוי טבעת שאי אפשר היה לזהותו בוודאות (ר׳ סארי, כרך זה). הקבר לא נחפר עד תום.

מערה T5. נמצאו פיר הכניסה, פתח המערה וחלל הקבורה. מפיר הכניסה הובילו מדרגות חצובות בסלע לחלל המערה (איור 7). בפיר נחשף פרט בוגר ממין זכר (ר׳ Nagar, this volume), ומעל עצמות בית החזה שלו נמצאה קנקנית תמימה (ר׳ Gendelman, this volume: Fig. 2:4; איור 8); נראה כי הקבורה בפיר נעשתה לאחר שהמערה נחתמה. פתח המערה נחצב בסלע הכורכר (0.50 × 0.67 מ׳; איור 9), והוא נחסם בלוח כורכר

איור 3. פיר הכניסה למערת קבורה T2, מבט לצפון־מזרח.

איור 5. מערת קבורה T3, מבט למזרח.

איור 4. מערת קבורה T2, מבט לדרום־מזרח.

איור 6. מערת קבורה T3, מבט לצפון.

(0.4 × 0.5 × 0.6 מ׳), שהונח על אבני כורכר קטנות ובינוניות. חלל המערה חצוב וקמור (איור 10), ונקברו בו כמה פרטים (ר׳ Nagar, this volume), ולצדם כלי חרס תמימים ושברי כלים (ר׳ Gendelman, this volume: Figs. 1:2, 11; 2:7; 3:2), שני צמידים, שתי טבעות, אחת מברונזה והאחרת מברזל, וחלקי מסמרים מברונזה (ר׳ סארי, כרך זה: איור 1:1, 4, 5). נראה כי במערה היו שני שלבי קבורה: בשלב הראשון נערכה הקבורה בחלל המערה, ובשלב השני — בפיר הכניסה.

איור 7. פיר הכניסה למערת קבורה T5, מבט לצפון־מזרח.

איור 8. קבורה בפיר הכניסה למערת קבורה T5, מבט למערב.

איור 9. פתח מערה T5, מבט למערב.

איור 10. חלל מערה T5, מבט למזרח.

מערה T7. נמצאה קרקעיתה של מערת קבורה. הכניסה למערה קרסה, כנראה במהלך הכשרת השטח לבניית בית החולים הצרפתי בסוף המאה הי״ט לסה״נ. נמצאו מעט שברי כלי חרס ושברי עצמות אדם שלא בארטיקולציה, אולי ילד (ר׳ Nagar, this volume; איור 11).

מערה T8. נמצאה קרקעיתה של מערת קבורה(?), ובה מעט מאוד שברי כלי חרס המתוארכים לתקופה הפרסית (לא צוירו), שבר של חפץ, כנראה חלק ממרית ברונזה, ושברי עצמות שאי אפשר היה לזהותן.

מערה T9. נמצא פיר המערה (0.8 × 2.0 מ׳; איור 12), ובו מילוי של חול כורכר מעורב בשברי כלי חרס המתוארכים לתקופה הפרסית (ר׳ Gendelman, this volume: Fig. 3:5–7). הפיר הוליך לשני חללי קבורה דומים בגודלם (כ־0.5 × 1.0 מ׳): החלל המערבי נמצא חסום בלוחות כורכר, ונחשפה בו קבורת ילד בארטיקולציה (ר׳ Nagar, this volume; איור 13) ועצמות בעל חיים (לא זוהו); בחלל המזרחי נחשף פרט נוסף (ר׳ Nagar, this volume). המערה לא נחפרה במלואה.

מערה T10. נמצאו חלל קבורה ופיר (0.7 × 2.0 מ׳; איור 14), ובו מילוי של חול כורכר מעורב בשברי כלי חרס. במזרח הפיר נחשפה חציבה (כ־0.5 מ׳ עומק), ובה אדמת חמרה חולית חומה כהה, מעורבת בשברי עצמות בעלי חיים (לא זוהו) ובשברי כלי חרס המתוארכים לתקופה הפרסית (ר׳ Gendelman, this volume: Fig. 4:2). הפיר הוליך לפתח המערה (0.70 × 0.75 מ׳; איור 15), שנחסם באבני כורכר גדולות (0.4 × 0.6 מ׳ בממוצע). חלל המערה מלבני (3 × 2 מ׳, 1 מ׳ גובה; איור 16) ותקרתו קמורה. בפתח המערה, מתחת למילוי חול כורכר (0.3–0.4 מ׳), נחשפו שברי גולגולת של ילד (ר׳ Nagar, this volume). המערה לא נחפרה במלואה.

איור 11. מערת קבורה T7, מבט לדרום־מזרח.

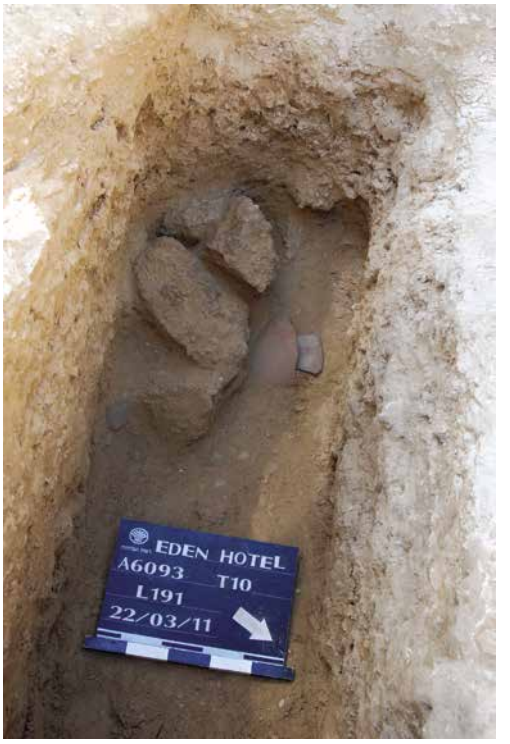
איור 12. פיר הכניסה למערת קבורה T9, מבט לדרום.

איור 13. מערת קבורה T9, מבט לדרום־מזרח.

איור 14. פיר הכניסה למערת קבורה T10, מבט לצפון.

איור 15. פתח מערה T10, מבט לדרום־מערב.

איור 16. חלל מערה T10, מבט למזרח.

מערה T17. נמצאה קרקעיתה של מערת קבורה (2.5 × 2.8 מ׳; איור 17), שנראה כי הכניסה אליה קרסה במהלך הכשרת השטח לבניית בית החולים הצרפתי במאה הי״ט לסה״נ. הקבר נשדד, ונחשפו בו שברי כלי חרס לא־אינדיקטיביים מתקופות שונות. בחלק המזרחי נחשפה תעלה שקשרה את המערה למערה T18 (ר׳ להלן).

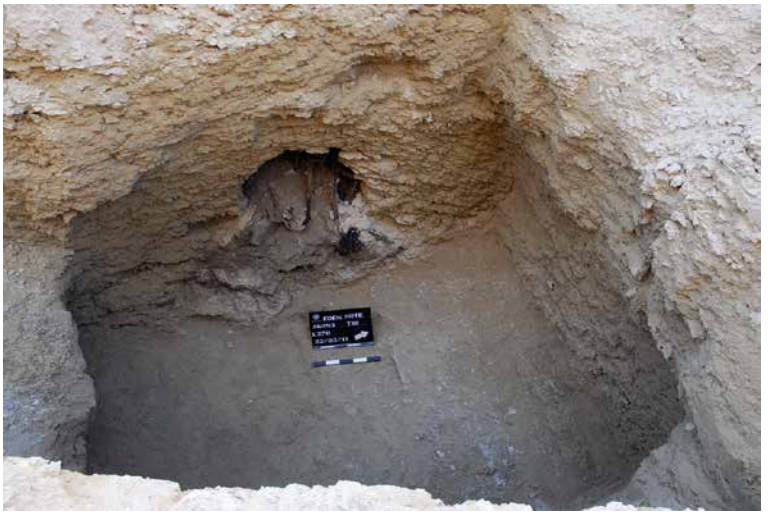
מערה T18. נמצאה קרקעיתה של מערת קבורה (2 × 3 מ׳; תכנית 1: חתך 2–2; איור 18); הכניסה אליה קרסה כנראה במהלך הכשרת השטח לבניית בית החולים הצרפתי. הקבר נשדד, ונמצאו בו שברי כלי חרס לא־אינדיקטיביים מתקופות שונות ומסמר מברזל (ר׳ סארי, כרך זה; לא צולם). בחלק המערבי נחשפה תעלה שקשרה בין מערה זו למערה T17 (ר׳ לעיל).

מערה T19. נמצאו חלל קבורה (3 × 4 מ׳; איור 19) ופיר כניסה למערה. המערה נשדדה בעבר, ובמילוי נמצאו שברי כלי חרס ואבן מהתקופה הפרסית (ר׳ Gendelman, this volume: Figs. 2:8; 3:3, 8; 4:8) ועצמות בעלי חיים (ר׳ אגא, כרך זה). בקרקעית המערה נמצאו עצמות אדם שלא בארטיקולציה, השייכים לשלושה פרטים לפחות (ר׳ Nagar, this volume).

מערה T22. נמצא חלל קבורה (4 × 6 מ׳ גודל מרבי; איור 20), ובו מילוי שהכיל שברי כלי חרס וכלים תמימים (ר׳ Gendelman, this volume: Figs. 1:5–8, 24; 2:5; 3:1, 4; 4:5, 6), וכן עצמות אדם שלא בארטיקולציה (ר׳ Nagar, this volume).

איור 17. מערת קבורה T17, החלל המערבי, מבט למזרח.

איור 18. אולם קבורה T18, מבט למערב.

איור 19. מערת קבורה T19, מבט למערב.

איור 20. מערת קבורה T22, מבט לדרום־מערב.

מערה T23. נחשפה מערת קבורה שנפגעה מבור ספיגה מאוחר (ר׳ להלן, התקופה העבאסית, F23). הקיר הדרומי־המזרחי של בור הספיגה חתך את חלל הקבורה, כנראה מהתקופה הפרסית. תיארוך זה נקבע על סמך מתארו ועל סמך הדימיון בינו לבין הקברים האחרים מתקופה זו באתר. בקבר היו עצמותיהם של שני פרטים (ר׳ Nagar, this volume) ושברי כלי זכוכית מהתקופה הביזנטית (ר׳ Ouahnouna, this volume: Fig. 2:4), המלמדים על כך שהקבר שימש בור אשפה בתקופות מאוחרות. הקבר לא נחפר במלואו.

מערה T41a. נחשף קבר שוחה סגלגל, חצוב בסלע (1.12 × 1.90 מ׳; איור 21), שכיוונו מזרח–מערב. נמצאו שרידי עצמות (ר׳ Nagar, this volume) ומעט שברי כלי חרס מהתקופה הפרסית (ר׳ Gendelman, this volume: Fig. 4:3). הקבר נמצא מתחת לקבורה מאוחרת (ר׳ להלן, T41b).

חציבה F6. נחשפה חציבה מלבנית, ובה מילוי של חול כורכר מעורב במעט מאוד שברי כלי חרס (לא צוירו) המתוארכים לתקופה הפרסית.

חציבה F44. נחשפה חציבה (איור 22), ובה מילוי של אדמה חומה מעורבת בשברי גוף של קנקן המתוארך לתקופה הפרסית (לא צויר).

התקופה הרומית המאוחרת

קבר T45. הקבר חצוב בסלע הכורכר (1.0 × 1.2 מ׳; איור 23), ונמצאו בו שברים של אמפורות ולצדן עצמות בעלי חיים (ר׳ אגא, כרך זה); אפשר ששימשו מנחה, או שהוכנסו לקבר בשלב מאוחר. החרסים בקבר

איור 21. קבר T41a, מבט למערב.

איור 23. קבר T45, מבט למזרח.

איור 22. חציבה F44, מבט לצפון.

איור 24. מתקן F43, מבט לצפון־מערב.

מתוארכים למאות הג׳–הד׳ לסה״נ (ר׳ Gendelman, this volume: Figs. 5:3, 6, 7, 10; 6:6, 11, 12), וייתכן שמלמדים על כך שהקבורה מתקופה זו. ממצא דומה נמצא בחפירה סמוכה ברחוב יפת (אבנר־לוי תשנ״ז).

מתקן F43. המתקן חצוב בסלע הכורכר (2 × 4 מ׳; איור 24), ובמרכזו בור עגול, ובו מילוי של אדמה חומה ושברי כלי חרס המתוארכים לתקופה הרומית המאוחרת, המאות הג׳–הד׳ לסה״נ/ראשית המאה הה׳ לסה״נ (ר׳ Gendelman, this volume: Figs. 5:1, 2, 4, 5, 8, 9, 11–17; 6:1–5, 7–10). כמו כן, נמצאו בקבוק

זכוכית, המתוארך לסוף המאה הא׳ לסה״נ/ראשית המאה הב׳ לסה״נ (ר׳ Ouahnouna, this volume: Fig. 1:1) וקונכיות (ר׳ Ktalav, this volume). ייתכן שהיה זה בור ספיגה בתקופה הרומית המאוחרת.

חציבה F16. בחציבה נמצא מילוי של חול, מעורב בשברי כלי חרס המתוארכים לתקופה הרומית המאוחרת, המאות הג׳–הד׳ לסה״נ (לא צוירו), ועצמות בעלי חיים (ר׳ אגא, כרך זה).

התקופה הביזנטית

מערה T39. נחשפה מערת קבורה חצובה בסלע הכורכר. הגישה אל המערה נעשתה דרך מבואה מרובעת (כ־1.8 מ״ר; איור 25). בצדה הדרומי של המבואה הונחה אבן גדולה, שחתמה את פתח המערה, ועליה חקוק צלב (איור 26). במבואה נמצאו שברי כלי חרס (ר׳ Gendelman, this volume: Figs. 7:3, 5–8, 11–13), נרות תמימים (ר׳ Gendelman and Dayan, this volume: Figs. 1–4), עצמות בעלי חיים (לא זוהו), שברי כלי זכוכית (ר׳ Ouahnouna, this volume: Fig. 2:1, 2, 5, 6) ומסמר מברזל (ר׳ סארי, כרך זה) — כולם מתוארכים למאות הו׳–הז׳ לסה״נ. מערת הקבורה הייתה מלאה בבטון מודרני שחדר לתוכה בזמן שנערכו במקום עבודות פיתוח. כ־11 מ׳ מצפון למערת הקבורה נחשפה רצפת פסיפס (L552, ר׳ להלן), שנראה שהייתה חלק מבית הקברות הביזנטי.

קבר T27. זהו קבר ארגז (1 × 3 מ׳), הבנוי מאבני גזית מכורכר. שלושה מקירותיו שרדו (W366, W367, W561; איור 27), ונראה שקיר נוסף (W343), שנחפר עם מתקן מהתקופה העבאסית (F25, ר׳ להלן), שייך גם הוא לקבר זה. הקבר הכיל עצמות של כמה פרטים, אולם הוא לא נחפר בשלמותו ועצמות האדם לא נבדקו. במילוי מעל הקבר נמצאו שברי כלי חרס מהתקופה הביזנטית המאוחרת, המאה הז׳ לסה״נ, ובהם קנקני אגירה (ר׳ Gendelman, this volume: Figs. 7:10; 8:5). צמוד לקיר המערבי של הקבר (W366) נמצאו שרידי טבון (L362) ושברי כלי חרס המתוארכים אף הם לתקופה הביזנטית המאוחרת.

איור 25. מבואת הכניסה למערת קבורה T39, מבט למזרח.

איור 26. אבן משקוף, שעליה חקוק צלב, מבט לדרום.

איור 27. קבר T27, מבט לדרום.

רצפת פסיפס L552. נחשף קטע מרצפת פסיפס (2.2 × 2.7 מ׳; ר׳ Di Segni, this volume: Fig. 1), שעליה כתובת שקדמה את הבאים לבית הקברות. הכתובת מתוארכת לתקופה הביזנטית, ובה נכתב: ״היו אמיצים כל אלה ש(קבורים) כאן. זה/אלה (הסוף/החיים)״ (ר׳ Di Segni, this volume).[2] אפשר שהרצפה הייתה חלק ממאוזולאום או מקפלה שלא נמצאו עדיין, וייתכן שיש לחפשם מתחת למבנה בית החולים שמצפון.

חציבה F34. נחשפה חציבה שצורתה אינה מוגדרת. החציבה הכילה מילוי של אדמה כהה, ובה שרידי קיר (W431; איור 28). מהקיר השתמרה אבן גזית אחת מכורכר (0.5 × 0.5 × 1.1 מ׳) שהונחה על יסוד של אבני גוויל מכורכר. המילוי הכיל שברי כלי חרס המתוארכים לתקופות הפרסית והביזנטית (ר׳ Gendelman, this volume: Fig. 7:1, 4, 9) וכלי זכוכית מהתקופה הביזנטית (ר׳ Ouahnouna, this volume: Fig. 2:3).

מתקן F26. נמצאו שרידי מתקן שנבנה מאבני גזית מכורכר על הסלע. המתקן (W356–W354; תכנית 1: חתך 3–3; איור 29) הכיל מילוי של אדמת חול אפורה כהה, אבני בנייה, שרידי טיט ושברי כלי חרס מהתקופה הביזנטית, המאות הו׳–הז׳ לסה״נ, ובהם שלושה נרות (ר׳ Gendelman and Dayan, this volume: Fig. 5). המתקן שימש כנראה בור ספיגה בתקופה הביזנטית.

חציבה F29. נחשפה חציבה (איור 30), ובה שרידי בנייה דלים, כנראה של מתקן. בחציבה נחשף מילוי חולי מעורב בשברי כלי חרס המתוארכים לתקופה הביזנטית, המאות הו׳–הז׳ לסה״נ (לא צוירו), עצמות בעלי חיים (לא זוהו) ומסמר מברזל (ר׳ סארי, כרך זה). בפינה הדרומית־המזרחית של החציבה נחשפו אבני גוויל אחדות מכורכר (W382).

חציבה F24. בחציבה נחשף מילוי של אדמת חול, ובה שברי גוף של קנקן שק המתוארך לתקופה הביזנטית (לא צויר) ועצמות בעלי חיים (לא זוהו).

התקופה העבאסית

מבנה F31. נחשף מבנה הבנוי מאבני גזית מכורכר ומושתת על הסלע. שרדו שני קירות מקבילים: האחד (W404; 0.3 × 0.4 מ׳ גודל האבנים) השתמר לגובה של שלושה נדבכים, והאחר (W405; 0.3 × 0.4 – 0.45 × 0.50 גודל האבנים) — לגובה של נדבך אחד עד שניים. ייתכן שקירות אלה הם הכניסה לקבר T23 (ר׳ לעיל, התקופה הפרסית), והם שימשו בשימוש משני בתקופה העבאסית. במילוי שבין שני הקירות (L402, L403; לא בתכנית) נמצאו שברי כלי חרס המתוארכים לתקופות העבאסית והפאטימית, ובהם פך (ר׳ טורגה, כרך זה: איור 3:6), שברי זכוכית (ר׳ Ouahnouna, this volume: Fig. 3:4, 5, 7), עצמות בעלי חיים (ר׳ אגא, כרך זה) וקונכיות (ר׳ Ktalav, this volume).

קיר F33. שרידי הקיר (W421) נמצאו בתוך מילוי של אדמה כהה על סלע הכורכר (L420; לא בתכנית); השתמרו ממנו שתי אבני גזית מכורכר (0.2 × 0.3 מ׳ גודל האבנים). מילוי האדמה הכיל שברי כלי חרס המתוארכים לתקופות האומיית (ר׳ טורגה, כרך זה: איור 1) והעבאסית (ר׳ טורגה, כרך זה: איור 2:12). כן נמצא שבר רגל של שולחן מזבח משיש (ר׳ Gendelman, this volume: Fig. 8:8).

[2] תודה רבה ללאה די סגני שתרגמה את הכתובת.

איור 28. חציבה F34, מבט לדרום.

איור 29. מתקן F26, מבט לדרום.

איור 30. חציבה F29, מבט לצפון.

מתקן F21. המתקן עגול (1.8 מ׳ קוטר), חצוב בסלע, ובו מילוי של חול (L300, L301; לא בתכנית). במילוי נמצאו אבנים, טבעת מברונזה (ר׳ סארי, כרך זה: איור 3:1), עצמות בעלי חיים (ר׳ אגא, כרך זה) ושברי כלי חרס המתוארכים לתקופות הביזנטית (Gendelman, this volume: Figs. 7:2; 8:6) והעבאסית (ר׳ טורגה, כרך זה: איורים 3:8, 9; 3:4). נראה שהמתקן שימש בור ספיגה בתקופה העבאסית.

בור ספיגה F23. הבור (כ־1.0 × 2.5 מ׳) נחפר רק בחלקו המערבי. במילוי הבור (L321; לא בתכנית) נמצאו שברי כלי חרס מהתקופה העבאסית (ר׳ טורגה, כרך זה: איורים 1:2, 8–11, 13, 14; 3:1, 16–19; 4:1, 4), ובהם נר (ר׳ Gendelman and Dayan, this volume: Fig. 6:1) ושברי פך ועליו כתובת בערבית המלמדת שהוא הכיל חומר רפואי כלשהו (ר׳ עמיתי־פרייס, כרך זה), ומהתקופה הצלבנית (איור 2:5). כן נמצאו שברי כלי זכוכית (ר׳ Ouahnouna, this volume: Fig. 3:1, 2, 6). הקיר הדרומי־המזרחי של בור הספיגה חותך מערת קבורה, כנראה מהתקופה הפרסית (ר׳ **התקופה הפרסית**, T23).

מתקן F25. המתקן נבנה על הסלע מאבני גוויל מכורכר. שרדו חלק מקירות המתקן (W344–W346; איור 31) וקטע של רצפת טיח (L347). במילוי שבין הקירות נמצאו שברי כלי חרס המתוארכים לתקופות העבאסית, ואולי אף הפאטימית (ר׳ טורגה, כרך זה: איורים 3:2, 6; 15:3; 2:4), ועצמות בעלי חיים (ר׳ אגא, כרך זה).

מתקן F35. המתקן עגול (1 מ׳ קוטר), חצוב בסלע, ובו מילוי של אדמת חמרה (L440). במילוי נמצאו עצמות בעלי חיים (לא זוהו), משקולות פלך מאבן, מלוטשות היטב (ר׳ Gendelman, this volume: Fig. 8:9, 10), וכן שברי כלי חרס ונרות תמימים המתוארכים לתקופה העבאסית (ר׳ טורגה, כרך זה: איורים 2:2, 4, 5; 3:3–5, 7, 10–14; Gendelman and Dayan, this volume: Fig. 6:2–5). נראה שהמתקן שימש בור ספיגה בתקופה העבאסית.

התקופה הצלבנית

קבר T32. נחשפו חציבה וקבר שוחה. החציבה בסלע הכורכר רדודה (L414; כ־0.3 מ׳ עומק; איור 32), ובה מילוי של חול (L412; לא בתכנית). במילוי נמצאו שברי כלי חרס מהתקופה הצלבנית, המאות הי״ב–הי״ג לסה״נ (ר׳ טורגה, כרך זה: איור 1:5, 4), ועצמות בעלי חיים (לא זוהו). מתחת למילוי נחשף קבר שוחה (L414) ללא ממצא אינדיקטיבי.

מערת קבורה T38. מערת הקבורה חצובה בסלע הכורכר (כ־2.5 מ״ר מידות חיצוניות; איור 33). במערה נמצאו שלושה משכבים חצובים (L471–L473; כ־0.8 מ׳ עומק) ומטויחים בטיח מעורב בצדפים. מעל המשכבים נמצאו עצמות אדם רבות, מרוסקות, שלא היה אפשר לזהותן. על אחד המשכבים (L472) נמצא נר המתוארך לתקופה הביזנטית (ר׳ Gendelman and Dayan, this volume: Fig. 1:7). במילוי מעל המשכבים נמצאו שברי כלי החרס מהתקופה הצלבנית, ובהם קערה (ר׳ טורגה, כרך זה: איור 3:5). נראה כי מערת הקבורה מהתקופה הביזנטית, ושימשה בשימוש משני בתקופה הצלבנית.

מתקנים שתאריכם אינו ברור

נחשפו קבר ארגז אחד (T30), שישה קברי שוחה (T11, T12, T14, T15, T37, T41b), מתקן אחד (F36), ארבע חציבות (F13, F28, F40, F42) וקיר (W553). את הממצאים האלו אי אפשר לתארך כיוון שנפגעו מפעולות הפיתוח שנערכו בעת הכשרת השטח לבניית בית החולים הצרפתי. בשלושה מהקברים (T30, T37, T41b) נמצאו חרסים המתוארכים לתקופה העבאסית, ונראה כי הממצא חדר לקברים בשלב כלשהו, ואינו מעיד על זמן התקנתם. טענה זו מסתמכת על העובדה שממצאים מהתקופה העבאסית שנתגלו באתר בעבר מלמדים על יישוב שהתקיים במקום ולא על בית קברות (ראם 2010).

איור 31. מתקן F25, מבט לדרום־מערב.

איור 32. קבר T32, מבט לצפון.

איור 33. מערת קבורה T38, מבט לצפון־מזרח.

איור 34. קבר T30, מבט למערב.

איור 35. קבר T11, מבט לצפון־מערב.

קבר T30. זהו קבר ארגז (כ־1.7 × 0.5 מ׳; איור 34) החצוב בסלע הכורכר. הקבר היה חסום באבני כורכר בגדלים שונים. במילוי הקבר נמצאו שברי כלי חרס מהתקופה העבאסית (לא צוירו). בקבר לא נמצאו עצמות, ונראה שהוא נשדד או שלא שימש לקבורה.

קבר T11. זהו קבר שוחה חצוב בסלע, שמתארו סגלגל ובו מילוי של חול חום כהה (איור 35). בקרקעית הקבר נמצא פרט ממין זכר בארטיקולציה (ר׳ Nagar, this volume), ולצדו עצמות בעלי חיים (ר׳ אגא, כרך זה) ומעט מאוד שברי כלי חרס לא־אינדיקטיביים.

איור 36. קבר T12, מבט למזרח.

איור 37. קבר T14, מבט לדרום־מערב.

קבר T12. נחשפה קרקעיתו של קבר שוחה חצוב בסלע, שמתארו מלבן (0.62 × 1.40 מ׳; איור 36). בארבע פינותיו הובחנו שקעוריות; ייתכן שהן שימשו להצבת ארון או למתקן הגבהה. בקבר לא נמצאו ממצאים.

קבר T14. נחשף קבר שוחה חצוב בסלע, שמתארו מלבן (1 × 2 מ׳; איור 37), ובו מילוי של חול חום כהה. בקרקעית הקבר נמצא פרט בוגר ממין זכר בארטיקולציה (ר׳ Nagar, this volume) ומעט מאוד שברי כלי חרס לא־אינדיקטיביים.

קבר T15. נחשף קבר שוחה חצוב בסלע, שמתארו מלבן (0.6 × 1.8 מ׳; איור 38), ובו מילוי של חול חום כהה. הקבר נשדד, ונמצאו בו שברי כלי חרס לא־אינדיקטיביים מכמה תקופות ועצמות בעלי חיים (ר׳ אגא, כרך זה).

קבר T37. נחשפה חציבה רדודה בסלע הכורכר (כ־0.3 מ׳ עומק; איור 39), ובה מילוי של אדמת חרסית כהה. במילוי נמצאו שברי כלי חרס מהתקופה העבאסית (ר׳ טורגה, כרך זה: איור 2:7), עצמות בעלי חיים (ר׳ אגא, כרך זה) וצדפים (ר׳ Ktalav, this volume). מתחת למילוי נחשף קבר שוחה, ובו עצמות אדם שהשתמרו גרוע.

איור 38. קבר T15, מבט לצפון־מזרח.

איור 40. קבר T41b, מבט למזרח.

איור 39. קבר T37, מבט לצפון.

איור 41. מתקן F36, מבט לדרום־מערב.

קבר 41b. קבר שוחה סגלגל, חצוב בסלע. נתגלו שרידי עצמות אגן של פרט בוגר, עצמות בעלי חיים (לא זוהו) ושברי כלי חרס המתוארכים לתקופה העבאסית (לא צוירו). מתחת לקבורה זו נתגלתה קבורה נוספת מהתקופה הפרסית (ר׳ לעיל T41a ; איור 40).

מתקן F36. המתקן עגול (1.4 מ׳ קוטר ; איור 41), חצוב בסלע. את חציו המזרחי סותמות אבני גוויל מכורכר, ובחציו המערבי של המתקן נמצא מילוי של כורכר, ובו עצמות בעלי חיים (ר׳ אגא, כרך זה), שברי כלי חרס

ונרות תמימים המתוארכים לתקופות הצלבנית, הממלוכית והעות׳מאנית (ר׳ טורגה, כרך זה: איור 5:5). נראה שהמתקן שימש בור ספיגה בתקופה העבאסית.

חציבות F28, F40, F42. בחציבות F28, F40 לא נתגלה ממצא. בחציבה F42 נמצא מילוי של אדמה חומה, ובה שברי כלי חרס מהתקופה הפרסית עד התקופה העות׳מאנית (לא צוירו).

קיר F60. נחשף קיר (W553; 1.46 מ׳ אורך, 0.6 מ׳ רוחב), שכיוונו צפון־מזרח–דרום־מערב. הקיר בנוי משתי שורות של אבני גזית מכורכר (0.35 × 0.40 מ׳ גודל האבנים), והוא השתמר לגובה נדבך אחד. הקיר הושתת על יסוד הבנוי מאבני כורכר קטנות; מילוי של חול כורכר הפריד בין היסוד לבין הסלע. במילוי שכיסה את הקיר נמצאו שברי כלי חרס המתוארכים לתקופה העבאסית (L550; לא בתכנית) ועצמות בעלי חיים (לא זוהו). מתחת לשכבת המילוי נחשף מילוי נוסף (L551; לא בתכנית), ובו שברי כלי חרס מהמאות הח׳–הי׳ לסה״נ (ר׳ טורגה, כרך זה: איור 2:3). מתחת למילוי 551 נתגלה קטע של רצפת פסיפס (L552; ר׳ לעיל).

דיון ומסקנות

בית הקברות שנחפר ממוקם במורדות הדרומיים־המערביים של תל יפו, והוא פעל בתקופות הפרסית, הרומית המאוחרת, הביזנטית, העבאסית והצלבנית.

בתקופה הפרסית התאפיינה הקבורה באתר במערות חצובות בסלע הכורכר, שאליהן הוביל פיר אנכי. הפיר הסתיים במסדרון קצר שבסופו חלל הקבורה; לעתים נחסם פתח המערה בלוחות כורכר. נראה כי הקבורה הייתה משפחתית, ושימשה לאורך זמן רב (ר׳ למשל קברים T1, T2). לצד הנקברים הונחו חפצים אישיים, כמו מרית ותכשיטים, ומנחות קבורה. כל הקברים נשדדו, למעט קבר T5 שנמצא חסום בלוחות כורכר. שיטת קבורה זו מוכרת מאתרי קבורה פיניקיים בחוף, מאכזיב בצפון עד עזה בדרום (שורקין תשנ״ט:141–143, תכניות 2–4; Onn 1999:62*, Tombs 1, 2, 8, 13, 17, 19; Plans 1, 2, 4, 5), והיא השתמרה מתקופות קדומות, למשל בקברים מאכזיב המתוארכים לתקופת הברזל 2 (Dayagi-Mendels 2002:3, Type 1; 75, Tomb ZR XXVIII; 77, Tomb ZR XXIX).

בשנים 1993–1995 נערכו בגבעת אנדרומדה הסמוכה חפירות בדיקה והצלה (אבנר־לוי תשנ״ז; ר׳ איור 1), ונחשף בית קברות מהתקופות הפרסית עד הביזנטית. מהתקופה הפרסית נמצאו קבורת קנקן אחת, ארבעה קברי שוחה ושתי מערות קבורה. בשנת 2008 נחשפו ברחוב יהודה הימית ביפו (הדד 2011; הדר וראוכברגר 2019) כ־60 קברי שוחה שנחצבו בסלע הכורכר הטבעי. בבית קברות זה נחשפו עצמות אדם וכלי חרס שהונחו סמוך להם, כנראה מנחות קבורה (הדד וראוכברגר 2019:*26). בית הקברות ברחוב יהודה הימית נמצא הרוס וקשה לשחזר את תכנית הקברים, אולם בשל קרבתם של שני בתי הקברות זה לזה (איור 1), ייתכן שהם היו חלק מבית קברות גדול, נקרופוליס, שהשתרע מדרום לתל.

יפו הייתה עיר גדולה ומרכזית בתקופה הפרסית, ואפשר שבית קברות נרחב זה שימש את העיר, ואולי אף את פרבריה. מקרה דומה הובחן בתל מיכל. בדומה ליפו, תל מיכל ממוקם על מצוק כורכר סמוך לים (Herzog, Negbi and Moshkovitz 1978). בחלקה הדרומי של הגבעה הצפונית נמצא יישוב מהתקופה הפרסית, ובשוליה הצפוניים נמצא בית קברות מתקופה זו. היישוב הפרסי בתל מיכל שגשג, ונמצאו בו שרידי מצד, ממגורות, בורות ומבני מגורים. בבית הקברות נמצאו עשרה קברים: ארבעה קברי ארגז מדופנים באבנים או בלבנים, שלושה קברי שוחה, ושלוש קבורות קנקן (הרצוג ולוי תש״ס:*6). קברים אלו מצטרפים לעוד קברים שנחפרו בעבר, והחופרים העריכו כי בית הקברות הפרסי בתל מיכל השתרע על המדרון הצפוני כולו, והיו בו כ־1200 קברים בסך הכול (הרצוג ולוי תש״ס:*22). סוג הקברים ומנחות הקבורה שנחשפו בתל מיכל הובילו את החוקרים למסקנה כי הם משקפים היררכיה חברתית, שבה קברי הארגז שייכים לנקברים

מהמעמד הגבוה וקברי השוחה שייכים לנקברים מהמעמד הנמוך; קברי הקנקנים שויכו בעיקר לתינוקות, לילדים ולנשים. ביפו, מתחם בית החולים הצרפתי, נמצאו מערות קבורה שהגישה אליהן הייתה דרך פיר. בהנחה שבתי הקברות שנמצאו בגבעת אנדרומדה וברחוב יהודה הימית הסמוכים הם חלק מאותו בית קברות, הרי שגם ביפו נמצאו כמה סוגים של קברים: קברי שוחה, קבורה אחת בקנקן ושתי מערות קבורה שהגישה אליהן הייתה דרך מסדרון (רינה אבנר, מידע בעל פה). ייתכן שגם הקברים ביפו מצביעים על היררכיה חברתית שבה נקברים מהמעמד הגבוה נקברו במערות הקבורה.

נגר (ר׳ Nagar, this volume), שבדק את עצמות האדם בחפירה והשווה אותם לממצאים מבתי קברות אחרים מהתקופה הפרסית באזור מישור החוף הצפוני, הסיק כי בתקופה הפרסית נהגה קבורה ראשונית, שבה המתים הונחו על גבם בכיוון מזרח–מערב, ראשם פנה לרוב למזרח. לטענת נגר, הנחת המתים בתנוחה זו בתקופה הפרסית במישור החוף הצפוני הייתה בבחינת חוק, והיא שיקפה אמונה דתית. מבחינה אתנוגרפית, הדמיון במנהגי הקבורה ביפו ובאתרים השונים במישור החוף הצפוני מלמד כי בית הקברות ביפו קשור בבירור לאוכלוסייה הפיניקית.

מהתקופה הביזנטית נמצאו מערת קבורה, קבר ארגז, רצפת פסיפס ומתקנים. המבואה לקבר T39 וכמות הנרות הגדולה שנמצאו בה מלמדים שהאוכלוסייה באתר בתקופה הביזנטית הייתה נוצרית. גם הצלב החרות על האבן שחסמה את פתח המערה, ואולי אף רצפת הפסיפס שנחשפה מלמדים על אוכלוסייה נוצרית שהייתה במקום בתקופה זו.

בתקופה העבאסית יפו מתפשטת ושטחיה הבנויים הורסים חלק מבית הקברות הקדום (Foran 2011:112–118). ייתכן שמסוף התקופה האסלאמית הקדומה, כשהעיר מצטמצמת צפונה, השטח חוזר לשמש לקבורה. בין יתר הממצאים נחשפו קברים אחדים שאפשר לתארכם לתקופה הצלבנית וממצאים אחרים שאי אפשר היה לתארכם, אבל נראה שהם מאוחרים לתקופה העבאסית.

נספח 1. רשימת לוקוסים

לוקוס	קבר/ מתקן	סוג	תקופה
100	T2	פני שטח מעל מערת קבורה	
101	T2	קבורה	פרסית
102	T2	קבורה	פרסית
110	T1	פני שטח מעל מערת קבורה	פרסית
111	T1	מילוי מתוך מערת קבורה	פרסית
120	T3	מילוי מתוך מערת קבורה	פרסית
121	T3	מילוי מתוך מערת קבורה	פרסית
130	T4	מילוי מתוך מערת קבורה	פרסית
140	T5	פני שטח מעל מערת קבורה	
141	T5	מילוי מתוך מערת קבורה	פרסית
142	T5	מילוי מתוך מערת קבורה	פרסית
143	T5	מילוי מתוך מערת קבורה	פרסית
144	T5	קבר	פרסית
145	T5	מילוי מתוך מערת קבורה	פרסית
146	T5	קבורה	פרסית
150	F6	פני שטח	פרסית

לוקוס	קבר/ מתקן	סוג	תקופה
160	T7	פני שטח	פרסית
161	T7	מילוי, שכבת שרפה	
170	T8	פני שטח	פרסית
180	T9	פני שטח	
181	T9	מילוי מתוך מערת קבורה	פרסית
182	T9	מילוי מתוך מערת קבורה	פרסית
183	T9	קבורה	פרסית
190	T10	פני שטח	
191	T10	מילוי מתוך מערת קבורה	פרסית
192	T10	מילוי מתוך מערת קבורה	פרסית
193	T10	מילוי מתוך מערת קבורה	פרסית
200	T11	פני שטח	
201	T11	קבורה	
202	T11	קבורה	
210	T12	מילוי	
230	F13	פני שטח	

נספח 1. (המשך)

לוקוס	קבר/ מתקן	סוג	תקופה
231	F13	מילוי מתוך חציבה	
232	F13	תחתית החציבה	
240	T14	קבר שוחה	
250	T15	פני שטח	פרסית
251	T15	מילוי	
260	F16	מילוי מתוך חציבה	רומית מאוחרת
270	T17	מילוי מתוך חדר קבורה	פרסית
280	T18		פרסית
281	T18		פרסית
290	T19	מילוי מתוך פיר הכניסה למערת קבורה	פרסית
300	F21	פני שטח	ביזנטית–עבאסית
301	F21	מילוי	ביזנטית–עבאסית
310	T22	מילוי מתוך מערת קבורה פרסית	פרסית
311	T22	מילוי מתוך מערת קבורה פרסית	פרסית
320	F23	פני שטח	עבאסית
321	F23	מילוי	אסלאמית קדומה
322	F23	מילוי מתוך תחתית בור ספיגה	עבאסית
323	F23	קיר	עבאסית
324	T23	כוך קבורה פרסי שנפגע מבור ספיגה עבאסי	פרסית וביזנטית
330	F24	פני שטח	ביזנטית
331	F24	מילוי	ביזנטית
332	F24	מילוי	
340	F25	מילוי	עבאסית
341	F25	מילוי	עבאסית
342	F25	מילוי	עבאסית
343	F25	קיר	
347	F25		
350	F26	פני שטח	
351	F26	מילוי	ביזנטית
352	F26	מילוי מתוך מתקן?	ביזנטית
353	F26	מתקן או קבר ארגז	ביזנטית
354	F26	דופן דרומית של מתקן 353	ביזנטית
355	F26	דופן דרומית של מתקן 353	ביזנטית
356	F26	דופן דרומית של מתקן 353	ביזנטית
357	F26	מילוי	
360	T27	פני שטח	
361	T27	מילוי	שלהי ביזנטית–ראשית אומיית
362	T27	שרידי טבון וחרסים	ביזנטית
363	T27	מילוי	
364	T27	מילוי	ביזנטית
365	T27	רצפה	
366	T27	קיר	ביזנטית
367	T27	קיר	ביזנטית
368	T27	מילוי	
369	T27	מילוי	
380	F29	פני שטח	עבאסית
381	F29	מילוי	ביזנטית
390	T30	פני שטח	עבאסית
391	T30	סתימה של קבר	
392	T30	פירוק סתימה L391	עבאסית
393	T30	מילוי מתוך קבר ארגז	עבאסית
400	F31	פני שטח	עבאסית
401	F31	מילוי	עבאסית
402	F31	מילוי בין קירות W405, W404	עבאסית
403	F31	מילוי	אסלאמית קדומה
404	F31	קיר	
405	F31	קיר	
410	T32	פני שטח	
411	T32	חציבה	
412	T32	מילוי מתוך חציבה	צלבנית
413	T32	מילוי	
414	T32	קבורה	צלבנית
415	T32	מילוי	
420	F33	מילוי מעל קיר	אומיית–עבאסית
421	F33	קיר	
430	F34	מילוי מעל קיר	ביזנטית
431	F34	קיר	ביזנטית
440	F35	מילוי מתוך מתקן	ביזנטית–עבאסית

נספח 1. (המשך)

לוקוס	קבר/ מתקן	סוג	תקופה
450	F36	פני שטח	עות׳מאנית
451	F36	מילוי	עות׳מאנית
452	F36	מילוי מתוך מתקן	
453	F36	מילוי	ממלוכית–צלבנית
460	T37	פני שטח	עבאסית
461	T37	מילוי מתוך חציבה	עבאסית
462	T37	קבורה	
470	T38	מילוי, פני שטח	ביזנטית
471	T38	משכב קבורה דרומי	צלבנית
472	T38	משכב קבורה צפוני	צלבנית
473	T38	משכב קבורה מזרחי	צלבנית
480	T39	פני שטח	ביזנטית
481	T39	מילוי מעל פתח של מערת קבורה	ביזנטית
482	T39	מילוי מתוך מבוא כניסה למערת קבורה	ביזנטית
500	T41b	מילוי מתוך קבר שוחה	עבאסית
501	T41a	קבורה	פרסית

לוקוס	קבר/ מתקן	סוג	תקופה
502	T41a	תחתית קבר	
510	F42	מילוי	עות׳מאנית
511	F42	מילוי	
520	F43	פני שטח	
521	F43	מילוי מתוך בור ספיגה	רומית מאוחרת
530	F44	מילוי מתוך חציבה	פרסית
540	T45	פני שטח	פרסית–ביזנטית
541	T45	מילוי	רומית מאוחרת
550	F60	פני שטח	עבאסית
551	F60	מילוי	אומיית–עבאסית
552	F60	רצפת פסיפס ובה כתובת	ביזנטית
553	F60	קיר	
560	T27	קבורה	
561	T27	קיר	ביזנטית

הפניות

אבנר־לוי ר׳ תשנ״ז. יפו, רחוב יפת. **חדשות ארכיאולוגיות** קו:79–80.

אגא נ׳ כרך זה. שרידי בעלי החיים ממתחם בית החולים הצרפתי, יפו.

דיין א׳ ולוי י׳ 2012. יפו, מלון עדן. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 124 (5.8.2012). http://hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=2033&mag_id=119 (תאריך גישה 14.1.2014).

הדד א׳ 2011. יפו, רחוב יהודה הימית. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 123 (26.4.2011). http://hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=1665&mag_id=118 (תאריך גישה 25.8.2014).

הדד א׳ וראוכברגר ל׳ 2019. חפיר מהתקופה הצלבנית ושרידים אחרים ברחוב יהודה הימית ביפו. **עתיקות** 95:*19–*42.

הרצוג ז׳ ולוי י׳ תש״ס. חפירות בבית הקברות מן התקופה הפרסית של תל מיכל. **עתיקות** 38:*5–*24.

טורגה ח׳ כרך זה. כלי החרס מהתקופות האסלאמית הקדומה, הצלבנית והממלוכית ממתחם בית החולים הצרפתי, יפו.

לוי י׳ תש״ס. יפו, ׳שער רעמסס׳. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 110:61–62.

סארי כ׳ כרך זה. חפצי המתכת מבית הקברות במתחם בית החולים הצרפתי, יפו.

עמיתי־פרייס נ׳ כרך זה. כלי נושא כתובת בערבית ממתחם בית החולים הצרפתי, יפו.

פיילשטוקר מ׳ ובורק א׳ 2009. יפו, מתחם גנור. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 121 (17.2.2009). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=1049&mag_id=115 (תאריך גישה 8.9.2020).

קפלן י׳ 1992. יפו. בתוך א׳ שטרן וא׳ לוינזון־גלבוע, עורכים. **האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל** 2. ירושלים. עמ׳ 586–592.

ראם ע׳ 2010. יפו, בית החולים הצרפתי — 2007–2008. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 122 http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=1566&mag_id=117 (תאריך גישה 24.11.2010). 9.1.2014).

שורקין ע׳ תשנ״ט. קברים מן התקופות הפרסית והרומית בקרבת תל א־ראס (לוחמי הגטאות, שטח C). **עתיקות** 37: 141–163.

Burke A.A. 2011. Early Jaffa: From the Bronze Age to the Persian Period. In M. Peilstöcker and A.A. Burke eds. *The History and Archaeology of Jaffa* 1 (The Jaffa Cultural Heritage Project Series 1; Monumenta archaeologica 26). Los Angeles. Pp. 63–78.

Dayagi-Mendels M. 2002. *The Akhziv Cemeteries: The Ben-Dor Excavations, 1941–1944* (IAA Reports 15). Jerusalem.

Di Segni L. This volume. A Greek Inscription from the French Hospital Compound, Yafo (Jaffa).

Fantalkin A. and Tal O. 2008. Navigating between the Powers: Joppa and Its Vicinity in the 1st Millennium B.C.E. *Ugarit-Forschungen* 40:225–276.

Foran D. 2011. Byzantine and Early Islamic Jaffa. In M. Peilstöcker and A.A. Burke eds. *The History and Archaeology of Jaffa* 1 (The Jaffa Cultural Heritage Project Series 1; Monumenta archaeologica 26). Los Angeles. Pp. 109–120.

Gendelman P. This volume. Pottery Vessels and Stone Artifacts from the Persain, Roman and Byzantine Periods at the French Hospital Compound, Yafo (Jaffa).

Gendelman P. and Dayan A. This volume. Byzantine- and Early Islamic-Period Oil Lamps and a Lantern from the French Hospital Compound, Yafo (Jaffa).

Herzog Z. 2008. Jaffa. *NEAEHL* 5. Pp. 1791–1792.

Herzog Z., Negbi O. and Moshkovitz S. 1978. Excavations at Tel Michal, 1977. *Tel Aviv* 5:99–130

Ktalav I. This volume. Molluscs from the French Hospital Compound, Yafo (Jaffa).

Nagar Y. This volume. The Persian-Period Necropolis at the French Hospital Compound, Yafo (Jaffa): Case Study and Overview.

Onn A. 1999. Tombs of the Persian Period near Tell er-Ras (Loḥamé Hageṭa'ot, Area B). *'Atiqot* 37:45*–65*.

Ouahnouna B. This volume. Glass Vessels from the Roman, Byzantine and Abbasid Periods at the French Hospital Compound, Yafo (Jaffa).

Peilstöcker M. and Burke A.A. 2011. Preliminary Report for the 2007 Ganor Compound Excavations. In M. Peilstöcker and A.A. Burke eds. *The History and Archaeology of Jaffa* 1 (The Jaffa Cultural Heritage Project Series 1; Monumenta archaeologica 26). Los Angeles. Pp. 177−186.

Tsuf O. 2018. *Ancient Jaffa from the Persian to the Byzantine Period: Kaplan Excavations (1955–1981)* (The Jaffa Cultural Heritage Project Series 3; Ägypten und Altes Testament 89). Münster.

SUMMARIES OF THE HEBREW SECTION

A Cemetery from the Persian Period and Remains from the Late Roman, Byzantine, Abbasid and Crusader Periods at the French Hospital Compound, Yafo (Jaffa)

Ayelet Dayan, Yossi Levy and Galit Samora-Cohen
(Pp. 1*–27*)

Salvage excavations conducted in the St. Louis French Hospital compound in Yafo uncovered built tombs and burial caves, architectural remains, built installations and rock cuttings from the Persian, Late Roman, Byzantine, Abbasid and Crusader periods (Fig. 1).

Fourteen Persian-period burial caves were uncovered, hewn in the *kurkar* bedrock with vertical shaft entrances (T1–T5, T7–T10, T17–T19, T22, T23; Plan 1, Figs. 2–21). The caves were filled with *kurkar* sand and stone fragments. Potsherds and intact pottery vessels found on the cave floors comprised mainly juglets and lamps dating from the mid-fifth to the mid-fourth century BCE (see Gendelman, this volume; Gendelman and Dayan, this volume). Two rock cuttings were also found (F6, F44; Fig. 22) that yielded potsherds from the Persian period. Burial in the Persian period was apparently familial and the caves were used for extended periods. The deceased were laid on their back, on an east–west axis, with their head in the east (see Nagar, this volume), and were accompanied by personal items, including metal artifacts and jewelry (see Sari, this volume). The burial practices resemble those of the Phoenician burials located along the coast, from Akhziv in the north to Gaza in the south, and seem to be a continuation from earlier periods, e.g., the Iron Age Akhziv burials. The presence of other Persian-period cemeteries at nearby Andromeda Hill attests that these tombs were part of one large necropolis that stretched southward from Tel Yafo and served the city, and possibly its periphery as well.

Remains dating from the Late Roman period consist of a rock-cut tomb (T45; Fig. 23), an installation (F43; Fig. 24) and a rock cutting (F16); the finds include a characteristic candlestick-type bottle (see Ouhnouna, this volume).

From the Byzantine period, a burial cave hewn in the *kurkar* rock (T39; Fig. 257), a single cist grave (T27; Fig. 27) and a section of a mosaic paving containing a Greek inscription that was read by those entering the cemetery (L552; see Di Segni, this volume: Fig. 1) were unearthed. Also dating to this period were a few installations (F26; Fig. 29) and rock cuttings (F29, F34; Figs. 28, 30). The large quantity of oil lamps found in the burial cave (see Gendelman and Dayan, this volume), the cross engraved on the stone that blocked the cave entrance (Fig. 26), and possibly also the mosaic pavement (L552), attest to the presence of a Christian population at the site during this period.

A stone building, installations and a cesspit were discovered from the Abbasid period (F31, F33, F21, F23, F25, F35; Figs. 35–37). The finds include pottery vessels (see Torge, this volume) and glass vessels (see Ouhnouna, this volume). During this period, Yafo expanded, and its built-up areas destroyed part of the ancient cemetery.

Finds from the Crusader period include a pit grave (T32) and a burial cave (T38); the latter probably dates from the Byzantine period and was reused in the Crusader period (Figs. 32, 33). A few additional pit graves (Figs. 34–41) are of uncertain date, although they evidently postdate the Abbasid period and may also be of Crusader date.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map.
Fig. 2. Burial Cave T1, looking northeast.
Plan 1. Plan and sections.
Fig. 3. Entrance shaft to Burial Cave T2, looking east.
Fig. 4. Burial Cave T2, looking southeast.
Fig. 5. Burial Cave T3, looking east.
Fig. 6. Burial Cave T3, looking north.
Fig. 7. Entrance shaft to Burial Cave T5, looking northeast.
Fig. 8. Burial in entrance shaft to Cave T5, looking west.
Fig. 9. Entrance to Burial Cave T5, looking west.
Fig. 10. Interior of Burial Cave T5, looking east.
Fig. 11. Burial Cave T7, looking southeast.
Fig. 12. Entrance shaft to Burial Cave T9, looking south.
Fig. 13. Burial Cave T9, looking southeast.
Fig. 14. Entrance shaft to Burial Cave T10, looking north.
Fig. 15. Opening of Burial Cave T10, looking southwest.
Fig. 16. Interior of Burial Cave T10, looking east.
Fig. 17. Burial Cave T17, the western chamber, looking east.
Fig. 18. Burial Cave T18, central chamber, looking west.
Fig. 19. Burial Cave T19, looking west.
Fig. 20. Burial Cave T22, looking southwest.
Fig. 21. Tomb 41a, looking west.
Fig. 22. Rock-Cutting F44, looking north.
Fig. 23. Tomb 45, looking east.
Fig. 24. Installation F43, looking northwest.
Fig. 25. Entrance chamber to Burial Cave T39, looking east.
Fig. 26. Stone lintel inscribed with a cross, looking south.
Fig. 27. Tomb 27, looking south.
Fig. 28. Rock-Cutting F34, looking south.

Fig. 29. Installation F26, looking south.
Fig. 30. Rock-Cutting F29, looking north.
Fig. 31. Installation F25, looking southwest.
Fig. 32. Tomb 32, looking north.
Fig. 33. Burial Cave T38, looking northeast.
Fig. 34. Tomb 30, looking west.
Fig. 35. Tomb 11, looking northwest.
Fig. 36. Tomb 12, looking east.
Fig. 37. Tomb 14, looking southwest.
Fig. 38. Tomb 15, looking northeast.
Fig. 39. Tomb 37, looking north.
Fig. 40. Tomb 41b, looking east.
Fig. 41. Installation F36, looking southwest.